

УДК 351.862.4:17.022.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9385/2023-2-7>

ЦІННОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Шваб Мар'яна Анатоліївна,

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри політології та державного управління

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0002-6777-4313

У статті з'ясовано місце «національних цінностей» у триаді основних рушійних сил національної безпеки – «національні цінності, інтереси та цілі», які визначають зміст, характер, конфігурацію та спрямованість національної безпеки. У національній безпеці держави «національним цінностям» відведено перше місце, як найстабільнішому елементові системи, на протиположності «національним інтересам», що формуються під впливом внутрішніх і зовнішніх обставин. За основу розгляду взято поняття «цінність» як філософську категорію, в її історичному та культурно-цивілізаційному розвитку. «Цінність» потрактовано як критерій і спосіб оцінки значимості об'єктів і явищ оточуючого світу для людини і суспільства, які виявляються в моральних принципах і нормах, ідеалах, установках тощо. Основною характеристикою цінності визначено значення та зміст, що надається певним об'єктам природи, матеріальним і духовним благам. Об'єкти (речі та явища) стають цінностями, коли входять до сфери людського існування та діяльності.

У сфері державної політики національної безпеки категорію «національні цінності» розглянуто як фундаментальні моральні норми, звичаї, традиції, що визначають життєву позицію людей, а також надбання суспільства в матеріальній та духовній культурі. Національні цінності складаються в процесі еволюції культури, економіки, технологій.

На основі аналізу світоглядних, культурологічних, історичних, соціально-економічних, географічних, демографічних особливостей і традицій розвитку України, сутності категорії «національні цінності» сформована така система національних цінностей України: державний суверенітет, територіальна цілісність, демократія, сім'я, рівність прав, патріотизм та відданість у захисті Вітчизни, соціальна справедливість (нетерпимість до корупції), колективізм, миролюбність, толерантність, доброзичливість, плекання матеріального та духовного надбання українського народу тощо.

Ключові слова: національна безпека, цінності, національні цінності, цінності національної безпеки України.

Shvab Mariana. Values of national security of Ukraine

The article clarifies the place of "national values" in the triad of the main driving forces of national security – "national values, interests and goals", which determine the content, nature, configuration and direction of national security. "National values" are given the first place in the national security of the state, as the most stable elemental system, as opposed to "national interests", which are formed under the influence of internal and external circumstances. The basis of consideration is the concept of "value" as a philosophical category, in its historical and cultural and civilizational development. "Value" is interpreted as a criterion and method of assessing the significance of objects and phenomena of the surrounding world for man and society, which are manifested in moral principles and norms, ideals, attitudes, etc. The main characteristic of value is the meaning and content given to certain objects of nature, material and spiritual goods. Objects (things and phenomena) become values when they enter the sphere of human existence and activity.

In the sphere of state policy of national security, the category of "national values" is considered as fundamental moral norms, customs, traditions that determine the life position of people, as well as the assets of society in material and spiritual culture. National values are formed in the process of evolution of culture, economy, and technologies.

Based on the analysis of worldview, cultural, historical, socio-economic, geographical, demographic features and traditions of the development of Ukraine, the essence of the "national values" category, the following system of national values of Ukraine was formed: state sovereignty, territorial integrity, democracy, family, equal rights, patriotism and devotion to the protection of the Motherland, social justice (intolerance to corruption), collectivism, peace-loving, tolerance, benevolence, nurturing the material and spiritual heritage of the Ukrainian people, etc.

Key words: national security, values, national values, values of national security of Ukraine.

Вступ. Проблематиці національної безпеки присвячено дослідження Володимира Горбуліна, Анатолія Качинського, Павла Гай-Нижника, Леоніда Чупрія, Віктора Калюха, Євгена Романенка, Сергія Шергіна, Петра Лісового, Юлії Лісовської тощо. Сутність теоретичних підходів до дослідження проблем у сфері національної безпеки обумовлює потребу в концептуалізації відповідних воєнно-теоретичних поглядів, доктринальних положень і ціннісного контексту у сфері національної безпеки. Невід'ємною частиною (і першим кроком) у теоретичного обґрунтування кола питань національної безпеки є визначення індивідуальності системи забезпечення національної безпеки держави (України) та її суб'єктів у триєдиній системі понять – національні цінності, інтереси та цілі, основним з яких є поняття «цінності».

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає в визначенні індивідуальності системи забезпечення національної безпеки держави (України) та її суб'єктів у тріаді «національні цінності, інтереси та цілі» з виділенням першого, історично сформованого елемента – «цінності». Завданням дослідження є з'ясування питання адаптації українською спільнотою історичних понять «цінності» та «національні цінності» в умовах загрози національному суверенітету держави України на початку ХХІ ст.

Матеріали та методи. Концептуальна оцінка викликів та загроз національній безпеці спирається на методологію та інструментарій науки публічного управління та адміністрування й теорію національної безпеки, на основі якої формується безпекова складова національної політики. На рубежі ХХ і ХХІ ст. перед суб'єктами забезпечення національної безпеки постала низка нових завдань: протидія гібридним загрозам – воєнній кібернетичній, інформаційній тощо. Необхідність ефективної протидії гібридним загрозам на національних та глобальних рівнях актуалізує конструювання сучасних теоретичних концепцій національної безпеки.

Результати дослідження. У дослідженні з'ясовано місце «національних цінностей» у тріаді основних рушійних сил національної безпеки – «національні цінності, інтереси та цілі», які визначають зміст, характер, конфігурацію та спрямованість національної безпеки. У сфері державної політики національної безпеки категорію «національні цінності» розглянуто як фундаментальні моральні норми, звичаї, традиції, що визначають життєву позицію людей, а також надбання суспільства в матеріальній та духовній культурі. Система національних цінностей України потрактована як державний суверенітет, територіальна цілісність, демократія, сім'я, рівність прав, патріотизм та відданість у захисті Вітчизни, соціальна справедливість (нетерпимість до корупції), колективізм, миролюбність, толерантність, доброзичливість, плекання матеріального та духовного надбання українського народу тощо.

Обговорення результатів. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки ведуть свій початок із світоглядно-філософських понять «безпеки» та «небезпеки». Вальфганг Шільд описав покарання особи, яка порушила, вчинила вбивство кровного родича (чи порушила табу інцесту) і тим порушила «священний порядок племені». Співплемінники мали відчувати жах та огиду й могли усунути непорозуміння лише визнавши винуватця шкідливою і небезпечною істотою, яка вдерлася чи проникла до племені, а тому її треба вигнати, або знищити, вдавшись до магічних ритуалів. У злочинцеві вбачали вовка у людській подобі (вовкулаку), чудовисько, яке не належить до світу людей, а відтак нелюдину. А що небезпечні сили, які спонукали індивіда до злочину, як вважали, локалізуються в тілі істоти, то жорстокішими мали бути заходи щодо цього тіла. Порушника треба було закопати під грудями каміння, втопити в болоті та прибити кілком до дна; його треба було вкрити терном, щоб відлякувати демонів, можливо, навіть і спалити чи пустити вниз за водою. Просто його вбити було

недостатньо. Небезпека могла виходити і з мертвого, бо вважали, що тілесна життєва сила зникає лише під час повільного процесу. Тривалий час убитий міг існувати як привид, як вампір. А тому тіло цього немерця подрібнювали, вішали його гнити на шибениці або ж віддати до царства мертвих.

Усе щойно описане – це заходи, за допомогою яких людина намагалася позбутися джерела небезпеки для світу (нехай цей світ обмежувався територією життя племені), захиститися від нього, знищити його. Їх підживлювали страх, огида, гнів до злочину, позаяк злочин, через свою очевидність, завдавав шкоди статусові цієї особи в межах порядку як цілого, його «честі» в найглибшому розуміння цього слова. Вбивши злочинця, співплемінники відновлювали правопорядок, а отже «безпеку» племені. Християнізація тривалий час нічого не змінювала у такому сприйнятті та розумінні світу, тілесності і вчинків. Лише порядок та устрій виводили вже зі Старого Завіту й розглядали як Боже творіння. Це лягло в основу подальших змін [14, с. 487, 490].

Отже, цінності формуються впродовж історичного процесу, розвитку матері-

альної та духовної культури суспільства. Діалектично «культура» пов'язана з економікою, соціальною системою і політикою, але є їх об'єднуючим фактором, «взаємозв'язуючи всі інші підсистеми соціальної життєдіяльності та забезпечуючи стійкість людського існування» [16, с. 152]. У тріаді системи національної безпеки, а це – національні цінності, інтереси¹ та цілі², цінності є «найменш рухомий та найбільш стабільний елемент системи³ (те, що психолог Расс Гарріс назвав «ongoing action» (постійна дія) [1]). Від відповіді на стратегічне запитання «Які національні цінності треба захищати? – залежить і те, якою має бути система національної безпеки України та якою мірою можна визначити рівень її достатності [11, с. 19].

З точки зору психолога Расс Гарріса, цінності – це найглибші бажання нашого серця щодо того, як ми хочемо взаємодіяти зі світом, з іншими людьми та зі собою. Цінності – це «обрані характеристики постійних дій», тобто те, що людина хоче робити на регулярній основі (ongoing action), у рамках співпраці, зосередженості і справедливості (global qualities) і не з примусу, а свідомо та вільно (desired) [1]. Расс Гарріс

¹ Наукові дискусії з питань національних інтересів між представниками політичного реалізму та ідеалізму почалися в Сполучених Штатах Америки в 1950-ті рр. (в контексті дискусій довкола міжнародних відносин). «Ідеалісти» стверджували, що у визначенні національних інтересів головна роль не «колективно-економічна морально-етичним факторам, то «реалісти» вважали неприпустимим будувати зовнішню політику на «універсальних нормах моралі». Свою позицію щодо «національного інтересу», як наріжного каменю будь-якої держави, «реалісти» сформулювали в категоріях влади та сили. Вони вважали, що саме поняття «національний інтерес» має сенс тільки в контексті міжнародних відносин, а його реальне існування є продуктом взаємодій між діючими суб'єктами міжнародної політики. У ході дискусії робилися спроби поєднати обидва концепти. Результатом численних досліджень в рамках міжнародних організацій та дослідницьких центрів (ООН, ОБСЄ, НАТО, СІПРІ, Корпорація РЕНД тощо) стало напрацювання понять «колективної», «загальної» та «всеохопної» безпеки. Теоретичною базою цих типів безпеки стали концепції «балансу сил» та «балансу загроз», а поняття «баланс інтересів» з'явилося згодом, завдяки завершенню міжсистемної конфронтації і формуванню в 1990-ті рр. постбіполярної системи міжнародних відносин [19, с. 29]. У підсумку, національним інтересом визнано: усвідомлене, офіційно виражене ставлення до національних цінностей. Національний інтерес – це, по суті, інтегральне вираження інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему та поєднують інтереси кожної людини, інтереси національних, соціальних та політичних груп з інтересами держави. У суперечці міркувань «виграла», як розуміємо, «ідеалісти» – Лерча, Саїд на противу «реалістам» – Марґентау та іншим [7, с. 32].

² Національні цілі формуються на основі національних інтересів та національних цінностей. Національні цілі – це конкретні ключові завдання, які держава ставить перед собою для захисту національних інтересів та національних цінностей. Національні цілі – це своєрідний дороговказ розвитку суспільства до побудови моделі безпечної і життєздатного суспільства та держави [7, с. 39]. Цілі найбільш рухомий елемент. Вони визначають національні інтереси з урахуванням внутрішньої і зовнішньої політики [11, с. 19].

³ Інші елементи системи національної безпеки – національні інтереси і цілі. Національні інтереси – елемент порівняно динамічний (змінний), формується на базі національних цінностей під впливом довгострокових тенденцій суспільного розвитку. Національні цілі – найбільш рухомий елемент. Цілі визначаються національними інтересами з урахуванням внутрішньої та міжнародної обстановки [11, с. 19]. Так, наприклад, в умовах загрози державному суверенітету України з боку Російської Федерації, було сформовано цілі реалізації державної політики у війсьній сфері, сфері оборони і військового будівництва, відповідно до «Стратегії воєнної безпеки України» (2021): достатні оборонні спроможності держави..., які можуть забезпечити стримування подальшої ескалації збройної агресії проти України; потужна територіальна оборона, яка у взаємодії з рухом опору сприятиме підвищенню рівня обороноздатності держави...; 3) ефективний менеджмент у сфері оборони...; професійний особовий склад Збройних Сил країни та інших складових сил оборони...; сучасне високотехнічне озброєння, військова та спеціальна техніка Збройних Сил України...; побудовані на національних і євроатлантичних цінностях сили оборони, які відповідають критеріям набуття повноправного членства України в НАТО [18]. Отже, цілі в умовах війни сформульовано в категоріях захисту від агресії. В умовах досягнення переможного миру, вони можуть бути змінені.

наголошує на необхідності усвідомлення, що хоча людина має багато контролю над тим, як чинить, але не має жодного контролю над тим, що отримує. Тому має сенс зосередитися на тому, що найбільше залежить від нас. Відповідно до міркувань Расса Гарріса, цінності існують лише в теперішньому часі, а не в майбутньому, як цілі, вони не потребують обґрунтування чи схвалення, є пріоритетними, їх обирають вільно. «Оскільки всі наші цінності доступні в кожен момент, – пише Расс Гарріс, – нам може бути корисно визначити пріоритети... Ми можемо цінувати любов і турботу про наших батьків (друзів, партнерів тощо), але якщо вони постійно ворожі, жорстокі чи зраджують нас, ми можемо обмежити чи змінити звичне спілкування (або вжити інших заходів), тому що наші цінності навколо турботи про себе мають пріоритет. Таким чином цінності любові і турботи не зникли, вони допомогли визначити пріоритет» [1].

Отже, в понятті «національні цінності» основним є поняття «цінності» і саме вони є базовими засадами забезпечення безпеки країни. Їх утрата може призвести до зникнення нації як самостійного суб'єкта міжнародних відносин.

Як наукова категорія «цінність» починає розглядатися на початку 1860-х рр. Виникає теорія цінностей, що з перших десятиліть ХХ ст. виокремлюється в теоретичну дисципліну – аксіологію (від грецького слова *axios* – цінність та *logos* – вчення [15, с. 513]. Вчення про цінність після праць⁴ німецького філософа Рудольфа Германа Лотце (1817–1881) стає філософською теорією, що має на меті з'ясувати якості та властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси та бажання людей [4]. Відтоді у науковій літературі «цінність» трактується або як об'єктивна властивість речей, що міститься в їх власній природі, або ж як предмет зацікавленості окремих суб'єктів. Цінність розглядається як критерій і спосіб оцінки зна-

чимості об'єктів і явищ оточуючого світу людини і суспільства, які виявляються в моральних принципах і нормах, ідеалах та установках. Цінність об'єкта визначається не тільки його властивостями, а й особливостями відношення до потреб та інтересів людини. Основною характеристикою цінності є значення і зміст, що надаються певним об'єктам природи, матеріальним і духовним благам. Речі, явища стають цінностями, оскільки вони входять до сфери людського існування, діяльності [11, с. 21].

Тепер найпоширенішим визначенням цінності є її розуміння як суб'єктивної значущості певних явищ реальності, тобто їх вагомості для потреб людини та суспільства. Існують, принаймні, два типи цінностей: ті, сенс яких визначається реальними потребами й інтересами людини, і ті, що, навпаки, надають сенс існуванню людини. Важливо, що демократичні цінності, які є орієнтирами людської свідомості, належать до другого із зазначених класів. Загалом переважають міркування, що національні цінності – це наявні чи ідеальні, матеріальні, соціальні й духовні блага, що задовольняють інтереси та потреби людей і сприяють прогресивному розвитку особи, суспільства і держави [11, с. 21].

Щодо державної політики національної безпеки, то Володимир Горбулін погоджується із таким визначенням категорії «національні цінності»: це переконання, моральні настанови, стандарти та більш специфічні норми, що впливають на процес вироблення політики на всіх рівнях – індивідуальному, груповому, організаційному та суспільному – через спрямування та стримування поведінки і дій учасників процесу творення політики, впливаючи на їхнє сприйняття бажаного кінцевого стану (кінцевих цінностей) і прийнятих засобів (інструментальних цінностей) для його досягнення [10].

З-посеред сотень видів цінностей, в основному, розрізняють дві базові – природні та соціальні цінності. Природні цінності людини пов'язані з потребами в їжі, житлі, потребами продовжувати

⁴ Йдеться про працю «Система філософії» у 2-х частинах (1884) [3; 4].

рід (та задоволенні інших біологічних потреб), тобто набір усього, що забезпечує нормальні умови буття людини. Для держави природною цінністю є визначена географічно територія, належний захист якої гарантує безпеку держави. Природні ресурси є також важливими природними цінностями як суспільства (людей), так і держави (інституцій). Вони формують потенціал, який держава може використати для гарантування безпеки [7, с. 30].

Соціальні цінності характеризують людину як соціальну істоту, тобто її інтереси реалізуються в межах групи людей чи осіб. Будь-який об'єкт, який розглядається як життєво важлива умова існування даної спільноти, може бути соціальною цінністю. Соціальні цінності виступають критерієм оцінювання вчинків соціальних груп і окремих індивідів щодо прийнятої ними системи цінностей [8]. Соціальні цінності поділяються на матеріальні та духовні. До матеріальних належать матеріальні блага, а до духовних – досягнення пізнання, науки, культурні явища, мистецтво. Духовні національні цінності консолідують інтереси різних соціальних груп та соціалізують особу в конкретному суспільстві [11, с. 21–22]. Щоправда, національні цінності можуть так само змінюватися, як і національні інтереси, хоча з меншою інтенсивністю, в межах наступних поколінь.

Завдання тим більш важливе тому, що, по-перше, Україна перебуває на межі двох різних західноєвропейської та східнослов'янської цивілізацій⁵. По-друге, різними є природно-кліматичні умови розташування українського етносу⁶. По-третє, чинником українських національних цінностей є демографічний. У ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

до найбільш руйнівних соціальних катастроф належать: російсько-японська війна (1904–1905), епідемія холери (1910), Велика Війна (1914–1917), революційна доба (1918–1920), голод (1921–1934), Голодомор (1932–1934), Великий терор (1937–1938), Друга світова війна (1939–1945), голод (1946–1947), «криза смертності» (1969–1984), трансформаційні реформи (з 1991 р.), російсько-українська війна (з 2014 р.) [9, с. 156]. Тож, за підрахунками Олександра Гладуна, з 1904 до 2013 рр. Україна втратила 19,3 млн. своїх громадян, з них 67,7 % чоловіків і 32,3 % жінок [9, с. 158]. Тепер в Україні на 100 жінок припадає 85 чоловіків [20]. За період із 14 квітня 2014 до 10 лютого 2020 р., за даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, загальна кількість людських втрат у російсько-українській війні становить 42.5 – 44.5 тисяч осіб, з яких загинуло 13 тис. 200 – 13 тис. 400 осіб, було поранено 29 тис. 600 – 33 тис. 600. Це число включає 3 тис. 390 загиблих і 7 тис. – 9 тис. поранених цивільних осіб, приблизно 4 тис. 200 загиблих і 9 тис. 800 – 10 тис. 800 поранених українських військових, а також приблизно 5 тис. 800 загиблих і 12 тис. 800 – 13 тис. 800 поранених проросійських бойовиків. До цього числа входять як загиблі безпосередньо від бойових дій, так і внаслідок необережного поводження зі зброєю та вибухівкою, ДТП, хвороб під час служби в зоні конфлікту, а також убивств і самогубств [6]. Демографічні наслідки російсько-української війни фахівці оцінюють як катастрофічні. Тому демографічний ціннісний вимір потребуватиме нагального вирішення в стратегії національної безпеки України.

Природні багатства України дають їй можливість стати гідним європейським партнером. Але тут необхідно звернути увагу на два чинники: на роль олігархічних сил, що базуються на злитті власності та влади, та на екоцид, вчинений РФ у 2022–2023 рр. Щодо першого чинника: формально олігархи і влада декларують ліберальні цінності

⁵ Політичну конфігурацію на українських землях від кінця XVIII ст. описав Ярослав Грицак у «Нарисі з історії України» (1996, 2000, 2019) [12, с. 10–17].

⁶ Україна включає еколого-географічні райони: лісові (Полісся), гірські райони (Карпати, Крим), лісостепові (Центральна Україна), степ (південна Україна), латеральні й дельтові екосистеми (Чорне та Азовське моря, гирла великих рік). Кожному регіонові відповідає певний спосіб життя населення, його етнокультурні риси, що відіграють важливу роль у визначенні місцевих регіональних інтересів і можуть бути потенційним джерелом міжрегіональних суперечок [11, с. 22].

й цілі, але насправді орієнтуються на високомонополізовану корпоративну економіку. Господарі великого капіталу аж надто зацікавлені в максимально вільній експлуатації природних ресурсів, що складають основу їхнього капіталу. Головне для них – зберегти й надалі за собою право присвоювати переважну частку прибутку від продажу природних ресурсів. Тому Україна плече демократичні цінності, аби не допустити перетворення її у формально демократичну державу, фактично керовану олігархами. Щодо другого чинника: наслідки екоциду, особливо у зв'язку зі знищенням Каховської ГЕС, до кінця ще не усвідомлені і не з'ясовані. Але у ціннісних категоріях національної безпеки України – відновлення і збереження природних умов існування людини – матиме першочергову вагу.

Останніми роками фахівці з проблем національної безпеки приділяли значну увагу теоретичному опрацюванню категорії «система національних цінностей». Це пояснюється розумінням того, що вона є нарізним каменем формування інтересів як особистості, різних соціальних спільнот, так і держави. При цьому особлива увага приділяється проблемі класифікації цінностей, висвітленню їхньої ролі в системі забезпечення національної безпеки. Отже, засадниче питання «якою має бути система національної безпеки», по суті, залежить від відповідні на питання «які національні цінності треба захищати?» [11, с. 19].

У листопаді 2005 р. Національний інститут стратегічних досліджень провів соціологічне опитування щодо розуміння основних національних цінностей українцями. Отримані відповіді свідчили, що основними в системі цінностей опитані виділяли «добробут» (46,5 %), «справедливість» (44,3 %), «стабільність» (40,9 %), «права людини» (37,4 %), «порядок» (36,1 %), «рівність перед законом» (30,2 %), «свобода» (18,1 %), «духовність» (14,6 %), «патріотизм» (13,1 %), «взаємодопомога» (10,1 %), «ефективність» (4,1 %) [Гай-Нижник]. Падає в око, що 2005 р. – рік президентства Віктора Ющенка.

Відомо, що у час його каденції, в 2004 – 2009 рр., зафіксовано найвищий рівень зростання добробуту українців. ВВП України з 64,9 млрд доларів США в 2004 р. зросло до 179,9 млрд доларів США в 2009 р. Вперше після 1996 р. цей показник почав падати в 2009 р. за президентства Віктора Януковича. Проте на виборах президента України 25 жовтня 2009 р. Віктор Ющенко отримав лише 5,45 % голосів виборців. Зростання добробуту українців не вплинуло на їх політичний вибір. Дослідження цінностей різних народів, проведене TheEurope-anSocialSurvey в 2010 р., пояснюють цю дилему. Серед основних рис типового українця дослідники виділили: стурбованість власною безпекою, прагнення до самоствердження (влади, статусу, багатства), невміння самостійно приймати рішення, насторожене відношення до змін, слабо виражене прагнення радіти життю [8]. В цьому громадяни України радикально відрізнялися від громадян європейських країн з багатолітньою демократією, низьким індексом корумпованості органів управління і стабільною економікою. Ціннісні орієнтири українців виявилися такими, що можуть змінюватися під цілеспрямованим коригуванням їх переконань через ЗМІ.

З іншого боку, «Світове дослідження цінностей» (World Values Survey (WVS)⁷) за результатами сьомої хвилі досліджень цінностей 2020 р. зробило висновки що українці визнають секулярно-раціональні цінності та цінності самовираження, а загалом висновок дослідження такий: «українці відчують себе більш заможними та захищеними, патріотичними та солідарними, але шукають «сильну руку», не люблять мігрантів та частіше толерують насильство в сім'ї» [2]. Зрозуміло, що ці дослідження не будуть презентативними в час тривання війни.

⁷ World Values Survey (WVS) – найбільше некомерційне міжнародне дослідження людських переконань та цінностей, започатковане 1981 р. професором Рональдом Інглхартом з Мічиганського університету в США на базі Європейського дослідження цінностей (EVS). Дослідження охоплює майже 120 країн/суспільств, близько 95% населення світу, зокрема й Україну. Останні (сьомі) дослідження проводилися 2020 р.

Володимир Горбулін розділяє національні цінності українського народу на три групи: цілісне ядро – національна безпека, духовні надбання, добробут, система міжнародних зав'язків, патріотизм, соціальна справедливість (39,6 %); структурна група цінностей – матеріальні надбання, право приватної власності, державний суверенітет, право людини на свободу, природні ресурси, конституційний лад (34,4 %); периферійні цінності – інші цінності, які успадковані від попередніх пластів національної культури (26 %) [11, с. 26–27].

У дослідженнях, на які посилається Володимир Горбулін, українці називають найважливішою цінністю «національну безпеку» (7,156 %), випереджаючи всі інші⁸. Це пояснюється тим, що в українському суспільстві відсутній консенсус щодо базових цінностей і цілей, тому світ видається потенційно небезпечним. Окрім того, ситуація ускладнюється низьким рівнем довіри до владних структур. Захист може гарантувати тільки належність до «своїх». Саме тому основоположною нормативною моделлю поведінки людини та суспільства в Україні є «безпека» та «виживання» [11, с. 27]. Найправдоподібніше українці обирали з переліку запропонованих цінностей ту, що вже була пролонгована в суспільному мисленні, тобто вони радше пристосовувалися до наявної системи і відповідно до неї вибудовували свою поведінку. Продовж близько трьох століть (від XVIII ст.) людина формувала уявлення про цінність самої себе та своє життя. Ця норма тепер зафіксована у конституціях держав західних цивілізацій. Тому поєднаємо різні соціологічні дослідження висновком, що визначальним підходом українців є розуміння «безпеки» заради «добробуту» та підтримання інших цінностей заради реалізації гарантованих їм прав і свобод.

Цінність також є фундаментальною нормою, що дає право людині зробити вибір переконань і лінії поведінки. Володимир Горбулін у 2010 р. вважав, що

українське суспільство наближається до межі, коли «норма й паталогія стали взаємопов'язаними і взаємопроникними» [11, с. 29], а також цитує соціолога Олега Яницького, який описував амбівалентний стан обрання цінностей: «Якщо диплом фіктивний, а довідка про стан здоров'я і роботу – «липова», а сама робота і побут – з «подвійним дном», то хто в такому випадку «Я»? Здоровий, хворий, справедливий і злодій, законотворчий громадянин і член злочинного угруповання – і це все одночасно? Людина не може жити довго подвійним життям, залишаючись цілеспрямованою особистістю. Настане час, коли ця подвійність проникне в середину людського «Я» та розколе його. Але такий стан не може тривати довго, коли йдеться про діяльність та активність особистості. У такому разі «сухим залишком» виявляється знову ж таки «беспредел», але «беспредел» внутрішній, як відмова від нормальної трудової етики та загально-визнаних моральних норм» [11, с. 28]. У 2016 р. Оксфордський словник назвав таку соціальну реальність «постправдою», яка «позначає обставини, за яких об'єктивні факти є менш значимими для формування громадської думки, аніж апелювання до емоцій та особистих переконань» [5]. Якщо держава (чи інституція) не об'єктивує і не толерує такої реальності, то в умовах наявного демократичного інструментарію особа може обрати інший варіант переконань і поведінки. Але якщо світ цінностей оголошується позаособовим і надособовим, тоді людина обирає запропонованій ціннісній реальності і виробляє відповідно до неї стиль поведінки. Описана Олегом Яницьким ціннісна реальність, як ймовірно, на початку 2000-х рр., стала доконаною реальністю у 2020-х рр. також в Україні. Це результат радянського минулого, його «рудиментарний залишок».

Стан безпеки людини в Україні розвінчує головну ілюзію ХХ ст. про те, що достатньо спочатку створити «наддержаву», підпорядкувавши цьому зусилля всього суспільства, а вже потім, залежно від волі політичного керівництва,

⁸ У дослідженнях, на які посилається Павло Гай-Нижник, «добробут» випереджує всі інші; висновок WVS підтверджує твердження Павла Гай-Нижника.

гарантувати громадянам визначений обсяг їхніх природних прав і свобод, а також особисту безпеку. Ціннісні орієнтири українського народу вказують на «специфіку різних прошарків населення, особливо в регіональному вимірі, керуються досить відмінними, а іноді, суперечливими ціннісними настановами, що ставить під загрозу єдність суспільства та майбутнє незалежної України. Тому вироблення консолідованого розуміння спільної для нашого суспільства системи цінностей стає нагальною потребою стратегічного планування та необхідною умовою безпечного розвитку держави та суспільства» [11, с. 20], – пише Володимир Горбулін. Утім, чіткої структури системи національних цінностей не має жодна нація чи соціальна група. Позаяк панівні цінності у кожному окремо взятому суспільстві є результатом жорсткого суперництва та компромісу. Отже, мотивом політики національної безпеки України має бути просування «від суспільства ризику» до громадянського суспільства. Але не тільки: новостворене, по війні, українське суспільство, повинно сформувавши моральні цінності (засобом вироблення чи відновлення знань про наукового обґрунтовані поняття), які, по-перше, зможуть привити стійкість до екстремів російської ідеології (у переліку автора книги «Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX – XX століть» (2020) Володимира Єрмоленка це – «злочин без покарання», «сакральність влади, владність сакрального», «самозванство», «стирання розрізень», «зоополітика», «російський садизм», «нова російська реальність» [13, с. 415–450]); по-друге, творитимуться на розумінні викликів XXI ст. У бразі XXI ст., описаного Володимиром Єрмоленком, застерігається перед несправжніми цінностями, що ведуть прямо до популізму: «Наше XXI-е століття уже стало значно безтілеснішим, ніж XX-е. Люди спілкуються дедалі більше «віртуально», через ефемерні знаки, флюїди та уйдоноли, маючи дедалі меншу потребу прямого контакту. Фантазія сьгоднішніх футуристичних серіалів на кшталт *Bleck Mirror* чи *Years*

and Years – у тому, що людина невдовзі від'єднається від свого тіла і завантажить свою свідомість у мережу. Стане «чистим духом», з яким можна влаштувати спиритичний сеанс. У XXI-е столітті люди відчують страх перед технологіями. На відміну від індустріальної революції прийшла революція інформаційна, але страх став ще більшим. XXI-е століття знову кидає людей в страх перед майбутнім, і у прагнення ностальгії. Політика ностальгії – головний нерв сучасного «популізму». І не факт, що з часом він ставатиме меншим» [13, с. 13].

Висновки. То які цінності національної безпеки мають обрати українці? По-перше, природні цінності – ті, що сформували ідеології, нерідко на спільному з релігією фундаменті, століттями, зусиллям різних культур і народів і які створюють уявлення про світлі сторони людського буття: «правда», «справедливість», «обов'язок», «мудрість», «добро», «святість», «чистота», «повага до людей», «благочестя», «розсудливість», «мужність», «любов», «любов до ближнього», «віра» тощо. По-друге, соціальні цінності, які гарантують їй можливість дотримання і плекання природних цінностей, – це суверенна, демократична, соціальна правова держава; захищеність держави і народу (країна забезпечує свою територіальну цілісність, недоторканість кордонів, фізичне існування населення); мир та міжнародна співпраця, збереження ідентичності народу; добробут (країна прагне забезпечити високий рівень і якість життя народу).

Система національних цінностей передбачає: цілісну структуру цінностей на індивідуальному, суспільному і державному рівні; відносну стабільність або ж повільні зміни і здатність впливати на загальний процес вироблення державної політики й на конкретні варіанти вибору рішень у сфері національної безпеки.

На основі аналізу світоглядних, культурологічних, історичних, соціально-економічних, географічних, демографічних особливостей і традицій розвитку України та сутності категорії

«національні цінності» загальна система національних цінностей України може бути такою: державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичні основи розвитку, сім'я, рівноправність народів, патріотизм і відданість у захисті Вітчизни, соціальна справедливість, колективізм, миролюбність, толерантність, доброзичливість, матеріальне та духовне надбання народу України.

Тільки спільні національні інтереси і культурні цінності можуть з'єднати українське, все ще розрізнене, суспіль-

ство в політично консолідовану націю, тому що нація – це велика солідарність, утворена почуттям жертв, які вже принесено й які є намір принести в майбутньому. Нація вимагає минулого, але в сучасності вона резюмується цілком конкретним фактором: це ясно висловлене бажання продовжувати спільне життя. Існування нації – це (якщо можна так висловитися) щоденний плебісцит, як існування особи – вічне ствердження життя (Ернест Ренан «Що таке нація» (1882) [17]).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Harris R. ACT Made Simple : An Easy-to-read Primer on Acceptance and Commitment Therapy. URL: https://books.google.com.ua/books?id=h7g9kc_cfYMC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 17.06.2023).
2. Inglehart-Welzel Cultural Map / World Values Survey. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp?CMSID=Findings> (дата звернення: 20.06.2023).
3. Lotze's system of philosophy. Part I. LOGIC / LOGIC : In three books. Of thought, of investigation, and of knowledge by Hermann Lotze; english translation B. Bosanquet. Oxford : Glarendon Press Depository, 1884. 538, 1–40 p.
4. Lotze's system of philosophy. Part II. METAPHYSIC / METAPHYSIC : In three books. Ontology, Cosmology, and Psychology by Hermann Lotze; english translation B. Bosanquet. Oxford : Glarendon Press Depository, 1884. 539, 1–40 p.
5. Post-truth in 2016 / Oxford Living Dictionaries. URL: <https://web.archive.org/web/20161116101017/https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016> (дата звернення: 21.06.2023).
6. Report on the human rights situation in Ukraine 16 November 2019 to 15 February 2020 / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/29thReportUkraine_EN.pdf (дата звернення: 20.06.2023).
7. Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки, оборони та розвідки : зарубіжний та вітчизняний досвід. Основи національної безпеки : монографія / В. Калюх, Є. Романенко, А. Каляев та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 408 с.
8. Гай-Нижник П., Чупрій Л. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Hai-Nyzhnyk_Pavlo/Natsionalni_interesy_natsionalni_tsinnosti_ta_natsionalni_tsili_jak_strukturoformuiuchi_chynnyky.pdf (дата звернення: 19.06.2023).
9. Гладун О. Нариси з демографічної історії України ХХ століття : монографія / НАН України, Ін-т демограф. та соціальн. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2018. 224 с.
10. Горбулін В. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України / В. Горбулін, А. Качинський. Київ : ДП «НВЦ "Євроатлантикінформ"», 2007. 592 с.
11. Горбулін В. Стратегічне планування : вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В. Горбулін, А. Качинський. Київ : НІСД, 2010. 288 с.
12. Грицак Я. Нарис з історії України: формування української модерної нації. Київ : Генеза, 2000. 296 с.
13. Ермоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі ХІХ–ХХ століть. Київ : Дух і Літера, 2020. 480 с.
14. Історія європейської ментальності: 2-ге вид. доп. / за ред. П. Дінцельбахера ; перекл. з англ. Д. Кам'янець. Львів : Літопис, 2019. 631 с.
15. Кримський С. Практично-духовне освоєння світу. *Філософський енциклопедичний словник* / В. Шинкарук (гол. редкол.). Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

16. Лісовий П., Лісовська Ю. Безпекознавство: особистість, держава, суспільство (системний аналіз). Київ : Кондор, 2017. 368 с.
17. Ренан Ж. Е. Що таке нація? *Націоналізм. Антологія*. Київ : Смолоскип, 2000. С. 107–120.
18. Стратегія воєнної безпеки України (25 березня 2021 року № 121/2021). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення: 18.06.2023).
19. Шергін С. Національна та міжнародна безпека : сутність, типологія, пріоритети. *Зовнішні справи*. 2017. № 7. С. 26–31.
20. Як змінювалася кількість українців упродовж останніх 100 років? Якими були найпоширеніші причини смерті? URL: <https://nsru.com.ua/ofitsijno/yak-zminjuvalasya-kilkist-ukrainciv-uprodovzh-ostannih-100-rokiv-yakimi-buli-najposhirenishi-prichini-smerti/> (дата звернення: 20.06.2023).

REFERENCES:

1. Harris R. (2009). ACT Made Simple : An Easy-to-read Primer on Acceptance and Commitment Therapy. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?id=h7g9kc_cfYMC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
2. Inglehart-Welzel Cultural Map / World Values Survey. Retrieved from: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>
3. Lotce'z system of philosophi. Part I. LOGIC (1884). LOGIC : In three books. Of thought, of investigation, and of knowledge by Hermann Lotze; english translation B. Bosanquet. Oxford : Glarendon Press Depository. 538, 1–40 p.
4. Lotce'z system of philosophi. Part II. METAPHYSIC (1884). METAPHYSIC : In three books. Ontology, Cosmologi, and Psychology by Hermann Lotze; english translation B. Bosanquet. Oxford : Glarendon Press Depository. 539, 1–40 p.
5. Post-truth (2016). Oxford Living Dictionarius. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20161116101017/https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>
6. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (2019). Report on the human rights situation in Ukraine 16 November 2019 to 15 February 2020. Retrieved from: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/29thReportUkraine_EN.pdf
7. Kaliukh V., Romanenko Ye., Kaliaiev A. ta in. (2022). Aktualni problemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky, oborony ta rozvidky : zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid. Osnovy natsionalnoi bezpeky. Monohrafiia [Actual problems of ensuring national security, defense and intelligence: foreign and domestic experience. Basics of national security. Monograph]. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K. 408 s. [in Ukrainian].
8. Hai-Nyzhnyk P., Chuprii L. Natsionalni interesy, natsionalni tsinnosti ta natsionalni tsili yak strukturoformuiuchi chynnyky polityky natsionalnoi bezpeky [National interests, national values and national goals as structural factors of national security policy]. Retrieved from: https://shron3.chtyvo.org.ua/Hai-Nyzhnyk_Pavlo/Natsionalni_interesy_natsionalni_tsinnosti_ta_natsionalni_tsili_iak_strukturoformuiuchi_chynnyky.pdf? [in Ukrainian].
9. Hladun O. (2018). Narysy z demohrafichnoi istorii Ukrainy KhKh stolittia. Monohrafiia [Essays on the demographic history of Ukraine of the 20th century. Monograph]. NAN Ukrainy, In-t demohraf. ta sotsialn. doslidzh. im. M. V. Ptukhy. Kyiv. 224 s. [in Ukrainian].
10. Horbulin V. (2007). Systemno-kontseptualni zasady stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Systemic and conceptual principles of the national security strategy of Ukraine]. Kyiv : DP "NVTs "Yevroatlantykinform"». 592 s. [in Ukrainian].
11. Horbulin V. (2010). Stratehichne planuvannia : vyrishennia problem natsionalnoi bezpeky. Monohrafiia [Strategic planning: solving national security problems. Monograph]. Kyiv : NISD. 288 s. [in Ukrainian].
12. Hrytsak Ya. (2000). Narys z istorii Ukrainy: formuvannia ukrainskoi modernoi natsii [An essay on the history of Ukraine: the formation of the modern Ukrainian nation]. Kyiv : Geneza. 296 s. [in Ukrainian].
13. Yermolenko V. (2020). Plynni ideolohii. Idei ta polityka v Yevropi XIX – XX stolit [Fluid ideologies. Ideas and politics in Europe in the 19th and 20th centuries]. Kyiv : Dukh i Litera. 480 s. [in Ukrainian].
14. Dintselbakher P. (2019). Istoriia yevropeiskoi mentalnosti: 2-he vyd. dop. [History of the European mentality: 2nd ed. add.]. Lviv : Litopys. 631 s. [in Ukrainian].

15. Krymskyi S. (2002). Praktychno-dukhovne osvoiennia svitu [Practical and spiritual development of the world]. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. Kyiv : Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy : Abrys. 742 s. [in Ukrainian].
16. Lisovyi P., Lisovska Yu. (2017). Bezpekoznavstvo: osobystist, derzhava, suspilstvo (systemnyi analiz) [Security science: personality, state, society (system analysis)]. Kyiv : Kondor. 368 s. [in Ukrainian].
17. Renan Zh. E. (2000). Shcho take natsiia? [What is a nation?]. *Natsionalizm. Antolohiia*. Kyiv : Smoloskyp. S. 107–120 [in France].
18. President of Ukraine (2021). Stratehiiia voiennoi bezpeky Ukrainy (25 bereznia 2021 roku № 121/2021) [Military Security Strategy of Ukraine (March 25, 2021 No. 121/2021)]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> [in Ukrainian].
19. Sherhin S. (2017). Natsionalna ta mizhnarodna bezpeka : sutnist, typolohiia, priorytety [National and international security: essence, typology, priorities]. *Zovnishni spravy*. № 7. S. 26–31. [in Ukrainian].
20. Hladun O. (2021). Yak zminiuvalasia kilkist ukraintsiv uprodovzh ostannikh 100 rokiv? Yakymy byly naiposhyrenishi prychny smerti? [How has the number of Ukrainians changed over the past 100 years? What were the most common causes of death?]. Retrieved from: <https://nspu.com.ua/ofitsijno/yak-zminjuvalasya-kilkist-ukrainciv-uprodovzh-ostannih-100-rokiv-yakimi-buli-najposhirenishi-prichini-smerti/> [in Ukrainian].